

Friars, Nobles and Burghers – Sermons, Images and Prints: Studies of Culture and Society in Early-Modern Europe, In Memoriam István György Tóth, red. Jaroslav Miller, László Kontler, Budapest–New York: Central European University Press, 2010, ss. XVIII, 476.

Recenzowany tom stanowi zbiór artykułów poświęconych pamięci węgierskiego historyka Istvána Györgya Tótha, członka Węgierskiej Akademii Nauk, profesora Uniwersytetu w Miskolcu i Central European University w Budapeszcie, który zmarł tragicznie w 2005 r. Tóth zajmował się historią społeczno-kulturową Europy Środkowej w epoce nowożytnej. Opierając się głównie na przykładzie Węgier zachodnich, badał takie zagadnienia, jak zakres i poziom wykształcenia przedstawicieli różnych warstw społecznych, konfesjonalizacja ich tożsamości i życia codziennego czy interakcje między ludźmi różnych wyznań żyjących na obszarach „religijnego pogranicza”. Ujmując te problemy komparatystycznie na tle Europy Zachodniej, dowodził istnienia lub braku różnic cywilizacyjnych pomiędzy obiema częściami kontynentu. Nowoczesne, niekiedy pionierskie metody i kierunki badawcze, zaangażowanie w liczne projekty międzynarodowe (m.in. organizacja International Congress on the Enlightenment w Budapeszcie w 1987 r.) przyniosły Tóthowi liczne grono uczniów i współpracowników w uniwersytetach i placówkach badawczych całej Europy oraz Stanów Zjednoczonych. W tym też gronie, jak dowiadujemy się ze wstępu (s. XIII), zrodził się pomysł upamiętnienia uczzonego zbiorem studiów odnoszących się do jego zainteresowań badawczych.

Zawierający 22 artykuły tom otwiera osobiste *Pożegnanie* Tótha oraz wstęp, natomiast zamyka bibliografia prac zmarłego badacza (niekompletna – pominięto publikacje, których jest współautorem) oraz indeksy nazw osobowych i geograficznych. Wśród autorów artykułów przeważają przedstawiciele uniwersytetów środkowoeuropejskich (12) nad badaczami z uczelni zachodnich i amerykańskich (10). Znaczna część tego międzynarodowego grona historyków utrzymywała, niekiedy bliskie, kontakty naukowe z Tóthem, do czego też wielu z nich odnosi się w swoich tekstach. Fakt ten jednak w niewielkim stopniu wpłynął na spójność zgromadzonego materiału. Co prawda, wypada się zgodzić z ogólną uwagą redaktorów: „all these studies adhere to the concept of what is sometimes termed the new cultural history or socio-cultural history” (s. XIV). Mimo to zarówno tematycznie, jak i chronologicznie zawartość tomu jest mocno zróżnicowana. Z jednej strony wśród artykułów znajdziemy analizę skomplikowanych kwestii polityczno-prawnych, z drugiej zaś studium kostiumologiczne czy uwagi na temat pożarów i walki z ogniem w miastach niemieckich. Obok tekstu poświęconego zagadnieniom politycznym z okresu pełnego średniowiecza tom zawiera artykuł poruszający problemy społeczno-religijne w pierwszych dekadach XX wieku.

Próbując uporządkować tak niejednorodny materiał, redaktorzy tomu pogrupowali artykuły w trzy działy, a w obrębie działów drugiego i trzeciego wyodrębnili ponadto mniejsze sekcje o bardziej sprecyzowanej tematyce. Pierwszy dział: *Approaches and Historiographical Issues* zawiera trzy teksty poświęcone głównie kwestiom metodologicznym i historiograficznym. Natomiast dwa kolejne działy mają charakter dużych bloków tematycznych, grupujących artykuły z zakresu szeroko rozumianej historii społeczno-kulturowej w ramach wspomnianych sekcji. Dział drugi: *Confessional and Religious Life* został podzielony na cztery sekcje: *Confessional Identities, Symbol and Representation, Strife and Accommodation* i *Religion, Empire and Ideology*, natomiast dział trzeci: *Society and Culture* na trzy sekcje: *Order, Hierarchy and Cultural Capital, Disorder, Discipline and Denunciation* i *Word and Print, Education and Literacy*. Posegregowanie artykułów w niewielkie, obejmujące od dwóch do czterech tekstów jednostki tematyczne przynosi efekt estetyczny i sprawia wrażenie przejrzystości. W toku lektury okazuje się jednak, że związek niektórych artykułów z tematyką danego działu czy sekcji jest bardzo luźny. Co gorsza, wskutek

tak rozdrobnionego układu teksty, które tematycznie bądź chronologicznie są sobie bliskie, nie-raz znajdują się w całkiem odmiennych miejscach książki. I tak np. artykuły dotyczące sytuacji religijno-politycznej i konfliktów wyznaniowych na Węgrzech w XVII w. znajdują się w sekcji pierwszej działu drugiego oraz w sekcji pierwszej działu trzeciego, będąc tym samym rozdzielone trzema sekcjami i w sumie sześcioma pracami. Zbyt precyzyjna systematyzacja w przypadku tak zróżnicowanego materiału wypada dosyć sztucznie i nieporęcznie.

Mimo zapowiedzi redaktorów w artykułach części pierwszej trudno odnaleźć głębsze i bardziej perspektywiczne refleksje natury metodologiczno-źródłoznawczej. Pierwszy w tej części tekst Heinza Schillinga posiada charakter raczej komunikatu, w którym autor krótko omawia rezultaty i perspektywy jego współpracy z Tóthem w ramach dwóch projektów badawczych, niewiele mówiąc o metodologii tych badań. Cenniejszy jest artykuł Charlesa Kecskeméti, w którym na podstawie poświęconym Węgrom relacji zachodnioeuropejskich podróżników z XVIII w. autor omawia znaczenie źródeł o zagranicznej proveniencji w badaniach nad dziejami własnego kraju. Wartość tej pracy polega jednakże bardziej na przytoczeniu interesujących źródeł narracyjnych z okresu oświecenia niż na zastosowaniu samej metody badawczej, którą trudno uznać za nowatorską. Zastanawia natomiast obecność w tym dziale artykułu Dubravko Lovrenovicia, w którym analiza zawiłych relacji państwowych między Węgrami a Bośnią w XIV–XV w. stanowi przede wszystkim, skądinąd interesujące, studium polityczno-prawne aniżeli krytyczny rozbiór dotychczasowych koncepcji historiograficznych.

Najbardziej wartościowe artykuły znajdują się w obu blokach tematycznych. W części *Confesional and Religious Life* wyróżniają się teksty: Marii Crăciun, dotyczący roli ikonografii sakralnej w kształtowaniu się tożsamości społeczności saskiej w nowożytnej Transylwanii; Radmiły Pavlíckovej, poświęcony symbolicznym i politycznym treściom kazania wygłoszonego na pogrzebie arcybiskupa mogunckiego Johanna Schweikarda w 1626 r.; oraz Martina Elbela, omawiający wygląd, symbolikę i znaczenie habitu franciszkańskiego w nowożytnych dziejach tego zakonu. Z kolei w dziale *Society and Culture* należy wyróżnić przede wszystkim studium Joachima Bahlckiego, poświęcone unikatowej węgierskiej instytucji „biskupów Korony Węgierskiej”; tekst Blanki Szeghyovej, analizujący system kar stosowany w węgierskich miastach w XVI w.; wreszcie artykuł Orlin Sabev, omawiający silny opór wobec drukarstwa w społeczeństwie Turcji Osmańskiej. Wymienione prace to obszerniejsze, dobrze napisane teksty, oparte na solidnej bazie źródłowej, i co szczególnie warto podkreślić – przynoszące wyczerpujące omówienie problemu. Zwłaszcza artykuły Pavlíckovej, Elbela czy Sabev dzięki nowoczesnemu ujęciu tematów z zakresu mentalności i kultury duchowej społeczeństwa stanowią modelowe studia i tym samym inspirujący materiał porównawczy do analogicznych badań, które w ostatnich latach coraz chętniej podejmowane są także w polskiej historiografii.

Niestety nie wszystkie teksty znajdujące się w działach tematycznych zachowują równie solidny poziom i odznaczają się tą samą naukową wartością. Lektura znacznej części artykułów pozostawia spore poczucie niedosytu wywołane niepełną i zbyt powierzchowną analizą tematyki. Trudno się zresztą temu dziwić, gdyż nie sposób w formie kilkunastostronicowego artykułu omówić tak obszerne i złożone zagadnienia, jak np. próby unifikacji wyznaniowej państwa rosyjskiego podejmowane przez carów od XVI aż do XX w. (!), które przedstawia Alfred Rieber, czy też skutki pożarów i sposoby walki z ogniem w miastach niemieckich w całym okresie nowożytnym, omawiane przez Cornela Zwierleina. Siłą rzeczy autorzy tych tekstów ograniczają się do sformułowania szeregu uwag o dużym stopniu ogólności, w niepełnym zakresie odnosząc się do materiału źródłowego. Mało satysfakcjonująco wypadają również artykuły o konkretniejszej tematyce autorstwa takich badaczy jak Emese Bálint, która podjęła się analizy charakteru grupowej

lojalności miasta Koloszwara na przełomie XVII i XVIII w., czy Zorana Velagicia, który zajął się znaczeniem głośnego czytania w transmisji słowa pisanego lub drukowanego w osiemnastowiecznej Chorwacji. Autorzy poruszają tu tylko wybrane aspekty tych zagadnień, przynosząc raczej wprowadzenie i zachętę do dalszych badań, które – trzeba przyznać – w świetle tych tekstów rzeczywiście zapowiadają się interesująco.

Na odrębną uwagę zasługują dwa artykuły dotyczące zagadnień z zakresu historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Daniel Tollet zajął się kwestią latynizacji Kościoła unickiego w XVIII wieku. Autora nie interesują ramy instytucjonalne tego procesu, lecz skutki społeczne, które – jak się zdaje – dotąd nie stały się przedmiotem wnikliwych badań. Na podstawie 186 wzmianek z ksiąg sądów grodzkich opublikowanych w *Archiw Juho Zapadnoj Rossii* Tollet zwraca uwagę głównie na konflikty społeczne na Ukrainie wywołane masową konwersją kleru prawosławnego na obrządek grekokatolicki. Selektywny materiał źródłowy stawia tekst Tolleta jako sygnalizację potrzeb w zakresie dalszych badań nad tą problematyką. Z kolei Kateryna Dysa omawia sposób postrzegania diabła, demonów i czarownic przez prawosławną część społeczeństwa Ukrainy od XVI do XVIII wieku. Analizując dobrze dobrane zabytki ikonografii sakralnej i piśmiennictwa teologiczno-homiletycznego, eksponuje fundamentalne różnice pomiędzy katolicką demonologią Zachodu a prawosławną ukraińską. Dowodzi, że oskarżenia o czary miały na tym obszarze silny kontekst etniczno-religijny, wynikały z wzajemnego poczucia obcości, a niekiedy i konfliktów pomiędzy Polakami-katolikami a Rusinami-prawosławnymi. Tekst Dysy to kompetentny, dobrze napisany artykuł, przynoszący, jak się wydaje, kilka istotnych uzupełnień obrazu religijno-społecznej sytuacji ukraińskich województw Rzeczypospolitej polsko-litewskiej.

Pomimo nierównego poziomu artykułów idea upamiętnienia Istvána Györgya Tótha zbiorem studiów z zakresu historii kulturowo-społecznej okazuje się wartościową inicjatywą naukową. Dzięki międzynarodowemu gronu autorów zgromadzony w tomie materiał wyznacza rozległą panoramę studiów nad dziejami społeczeństwa i kultury okresu nowożytnego, która pozwala zorientować się w najnowszych metodach i kierunkach badawczych podejmowanych obecnie w innych krajach Europy. Pomimo że wielu tekstom daleko od wyczerpującego rozpoznania podjętej problematyki, to jednak w zakresie zarówno wyboru tematów, jak i przyjętej metody, znakomita większość artykułów wydaje się naukowo inspirująca i perspektywiczna.

Jakub Rogulski